

УДК 378.02:159.955 – 057.875

DOI <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.4.2.10>

З. Є. ШУМЕЙКО

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки і гуманітарних дисциплін,
Академія Державної пенітенціарної служби,
м. Чернігів, Україна
Електронна пошта: zina1906@ukr.net
<http://orchid.org/0000-0003-2705-0924>*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ

Автор статті визначає особливості формування критичного мислення у майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби в процесі їхньої професійної підготовки. Науковиця звертається до історичних аспектів застосування технології розвитку критичного мислення, визначає ознаки сформованості критичного мислення, описує основні етапи формування критичного мислення в межах навчального заняття – актуалізацію, осмислення та рефлексію. Вона обґрунтовує завдання кожного з указаних етапів і вказує методи, що будуть ефективними для формування критичного мислення майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби. Автор обґрунтовує доцільність переходу від форм і методів навчання інформативно-репродуктивного характеру до проблемних і дослідницьких завдань.

Автор визначає особливості професійної підготовки майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби в контексті реалізації технології розвитку критичного мислення в освітньому процесі, зокрема такі як: використання завдань, спрямованих на аналіз, синтез, порівняння, установа логічних зв'язків, узагальнення; дослідницька діяльність на основі самостійної пізнавальної активності курсантів, їхньої міжособистісної взаємодії й постійної співпраці; заохочення курсантів до пошуку інформації, взаємооцінювання, оперування доказами та формулювання висновків; організація співпраці на основі пояснення, дискусії, обґрунтування, висунення гіпотез, генерування ідей, спільного розв'язання завдання, прийняття рішень; спрямованість навчальної діяльності не на констатування фактів, а на формулювання власних суджень.

Автор статті доводить, що в процесі впровадження технології розвитку критичного мислення в професійну підготовку майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби викладач має пам'ятати про ефективне використання часу, підбір оптимальних методів і прийомів навчання, створення умов для вільного вираження курсантами власних думок та ідей, спонукання їх до активної позиції в межах освітньої діяльності, формування атмосфери взаємної поваги й довіри.

Ключові слова: критичне мислення, курсанти, Державна кримінально-виконавча служба, професійна підготовка, технологія.

Вступ. Постановка проблеми. Поняття «критичне мислення» в педагогічній науці вживають з 1956 року, коли американський науковець Б. Блум розробив таксономію пізнавальних здібностей та окреслив критичне мислення як мислення найвищого рівня [Bloom 1956]. Проте аж до 70-х років ХХ ст. зазначена дефініція не набула необхідного оформлення, вона застосовувалася переважно у сфері неформальної логіки. У системі освіти України сам термін «критичне мислення» сприймався досить неоднозначно: в епітеті «критичний» убачали негативне забарвлення, а «критичне ставлення» ототожнювали з «негативним ставленням», тобто таким, що містить зауваження, критику або несприйняття. Унаслідок тривалих дискусій і експериментів

поняття «критичне мислення» отримало визнання й набуло поширення в освіті Австралії, США, Канади, Великобританії.

Натепер сформованість навичок критичного мислення є одним із основних показників якості середньої і вищої освіти в багатьох країнах світу, а розвиток критичного мислення молодого покоління визнано важливим напрямом наукових досліджень і державної політики в галузі освіти. В Україні це зафіксовано в низці законодавчих і нормативно-правових актів, зокрема в законах України «Про освіту» і «Про вищу освіту», Концепції «Нова українська школа» тощо. Сформовані навички критичного мислення стануть у нагоді й майбутнім фахівцям Державної кримінально-виконавчої

служби, оскільки в Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу» зафіксована низка обов'язків посадових і службових осіб органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, зокрема: виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень і порушень режиму в умовах виконання покарань і слідчих ізоляторах, а також вчиненню кримінальних правопорушень засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, вживати в межах своїх повноважень заходів до їх усунення; організувати загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених та залучати їх до праці; забезпечувати додержання вимог законодавства з охорони державної таємниці, праці та навколишнього середовища, санітарно-епідеміологічного нагляду і правил пожежної безпеки. Це актуалізує необхідність цілеспрямованого розвитку критичного мислення у майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби України.

Аналіз попередніх досліджень, дотичних до цієї праці. До проблеми розвитку критичного мислення різних категорій населення зверталися українські й зарубіжні дослідники Дж. Андерсон, М. Векслер, Н. Поспелов, Р. Стернберг, О. Тягло, Д. Халперн, а також науковці-методисти К. Баханов, В. Мисан, О. Пометун, С. Терно тощо. У контексті нашого дослідження беремо до уваги також праці Н. Артикуци, Б. Олешко, Ю. Прадіда, О. Прохоренко-Дученко, А. Токарської, О. Третьак, Л. Чулінди, присвячені професійній підготовці працівників правоохоронних органів і Державної кримінально-виконавчої служби. Аналіз їхніх досліджень дав підстави для висновку, що натеper нерозв'язаною залишається проблема розвитку критичного мислення курсантів – майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби.

Мета дослідження – проаналізувати особливості формування критичного мислення фахівців Державної кримінально-виконавчої служби в процесі професійної підготовки. Реалізація поставленої мети передбачала розв'язання низки завдань, зокрема: 1) охарактеризувати ознаки критичного мислення; 2) описати основні етапи застосування технології формування критичного мислення; 3) визначити ефективні

форми й методи розвитку критичного мислення майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі відсутнє єдине визначення поняття «критичне мислення», зокрема у філософському контексті його розглядають як уміння логічно мислити та аргументувати свою думку. У психології критичне мислення – це мислення, що характеризується глибиною, послідовністю, самостійністю, гнучкістю, швидкістю, стратегічністю [Халперн 2000]. З педагогічної точки зору критичне мислення – це комплекс мисленневих операцій, що характеризуються здатністю людини аналізувати, порівнювати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел; бачити проблеми, ставити запитання; висувати гіпотези та оцінювати альтернативи; робити свідомий вибір, приймати рішення та обґрунтовувати його [Пометун 2018].

У цьому контексті беремо до уваги ознаки критичного мислення, виділені Д. Кластером, а саме:

1. Критичне мислення – мислення самостійне: мислення стає критичним лише тоді, коли має індивідуальний характер.

2. Критичне мислення починається з формулювання проблеми, бо її розв'язання стимулює людину мислити критично. Початок розв'язання проблеми – це збирання інформації, оскільки розмірковувати «на порожньому місці» фактично неможливо.

3. Закінчення процесу критичного мислення – це прийняття рішення, яке дозволить оптимально розв'язати поставлену проблему.

4. Критичне мислення характеризується чіткою аргументованістю. Людина, що мислить критично, має усвідомлювати, що проблема може мати декілька варіантів розв'язань, тому вона має підкріпити прийняте нею рішення вагомими, переконливими аргументами, які б довели, що її рішення є оптимальним.

5. Критичне мислення – це мислення соціальне. Людина живе у соціумі. Тому довести свою позицію людина має у спілкуванні. У результаті дискусії людина утверджується у своїй позиції або змінює її [Кластер 2003].

Отже, доходимо висновку, що критичне мислення – це здатність чітко виділити проблему, яку необхідно розв'язати, самостійно

знайти, опрацювати і проаналізувати інформацію, логічно викласти власні думки, переконливо аргументувати свою позицію. Окрім того, критичне мислення – це здатність мислити мобільно, вибирати оптимальні шляхи розв'язання проблем, критично сприймати думки інших і водночас відстоювати власну позицію. Це детермінує необхідність розроблення технології навчання, яка б сприяла формуванню таких складників критичного мислення, як-от: уміння робити логічні висновки, приймати обґрунтовані рішення, оцінювати переваги й недоліки як отриманої інформації, так і мисленнєвої діяльності загалом, а також уміння спрямувати зусилля на результат [Шумейко 2020].

Аналіз наукових праць із проблеми дослідження дав змогу вибрати таке визначення: технологія розвитку критичного мислення – це педагогічна система, спрямована на формування у курсантів аналітичного мислення, що складається з унікального набору прийомів і технік, які дають змогу створювати під час заняття ситуацію обміркування і розв'язання певної проблеми [Кластер 2003]. Мета технології розвитку критичного мислення – навчити курсантів так сприймати навчальний матеріал, щоб вони могли отримати інформацію по-різному розуміти, зв'язати з особистим досвідом і на цьому підґрунті формулювати власне аналітичне судження. Зазначена технологія складається з окремих етапів, шляхом реалізації яких можна інтенсифікувати засвоєння лекційного матеріалу, роботу під час практичних занять, виконання самостійної роботи.

Дослідники визначають такі етапи реалізації технології формування критичного мислення, як-от:

1. Актуалізація («виклик»). Ціль – формування особистого інтересу для отримання інформації. Курсанти мають подумати та розповісти іншим (за допомогою індивідуальної, парної, групової роботи; асоціативного грона, кластерів, «мозкового штурму»; озвучування проблемних питань тощо) про те, що вони знають з вибраної теми. Отже, вони осмислюють і усвідомлюють отримані раніше знання, які стають базою для засвоєння нових. Викладач на цьому етапі має узагальнити знання курсантів, допомогти кожному визначити рівень власних

знань і основні цілі для здобуття нових. З цього приводу О. Пометун зазначає, що завдання вчителя чи викладача полягає в актуалізації наявних знань, уявлень, умінь, пов'язаних із темою заняття; проведенні «інвентаризації» цих знань і уявлень, виявленні прогалин; зосередженні уваги на новій темі; створенні контексту для сприйняття нових ідей; формуванні позитивного ставлення, зацікавленості в процесі навчання [Пометун 2018]. Цей етап охоплює 7–10 хвилин заняття і завершується тим, що викладач повідомляє тему заняття і результати, яких треба досягнути, та стимулює курсантів до усвідомлення власних цілей навчання. У контексті фази актуалізації дослідники рекомендують використовувати методи «Гронування», «Кубування», «Мозкова атака», «Запитання-відповідь», «Вільне письмо», «Запис ідей», «Передбачення» (за ключовими словами, зображеннями, аудіозвуками, прислів'ями, початку тексту тощо), «Мислення в парах» [Стіл 1998].

2. Осмислення. Курсанти знайомляться з новою інформацією. При цьому вони мають відслідкувати своє розуміння й записувати у вигляді запитань те, що вони не зрозуміли, для того, щоб пізніше заповнити ці «білі плями». Після ознайомлення з інформацією кожен курсант має сказати, які орієнтири/фрази/слова допомогли йому зрозуміти інформацію, а які, навпаки, заплутували. Головний принцип цього етапу – викладач має давати курсантам право/настанову на індивідуальні пошуки інформації з подальшим груповим обговоренням та аналізом. На цьому етапі науковці рекомендують звертатися до методів «Понятійна таблиця», «Взаємне навчання», «Гронування», «Джиг-соу» (Мозаїка), «Система позначок», «Багатомірне опитування», «Порушена послідовність», «Кероване читання», «Читання за ключовими фразами», «Метод «прес» [Стіл 1998].

3. Рефлексія. Курсанти мають обдумати те, що вони дізналися та як увести нові поняття до системи своїх уявлень; обговорити, як це змінило їхні думки, бачення, поведінку [Кластер 2003]. Відповідно до визначених етапів формується і структура навчального заняття за технологією розвитку критичного мислення. Цей етап триває до 10 хвилин. За цей час курсанти за допомогою викладача узагальнюють та інтерпретують основні ідеї заняття; обмі-

нюються думками та висловлюють особисте ставлення до окремих положень матеріалу; оцінюють набуті знання й уміння; ставлять запитання; планують застосування вивченого. Під час підбиття підсумків вони удосконалюють уміння резюмувати інформацію, викладати складні ідеї, передавати почуття й уявлення в кількох словах, співвідносити нову інформацію зі своїми сталими уявленнями, тобто свідомо пов'язувати нове з давно відомим. Дослідники вважають ефективними для цього етапу такі методи, як: «Сенкан», «Кубування», «Гронування», «Вільне письмо», «Діаграма Вена», «Дискусійна сітка», «Речення з відкритим кінцем», «Шкала цінностей», «Запитання – відповідь», «Дискусія в парах (групах)» [Denha 2021].

Т. Ноель-Цигульська формулює рекомендації для підвищення ефективності опанування курсантами навчальних дисциплін на основі застосування технології розвитку критичного мислення, зокрема:

- використання завдань, розв'язання яких вимагає аналізу, синтезу, порівняння, установлення логічних зв'язків, узагальнення, оцінювання;

- організація навчального процесу як дослідження;

- побудови дослідження на основі активної і самостійної пізнавальної діяльності курсантів, міжособистісної взаємодії й постійної співпраці;

- спонукання курсантів до оцінювання думок, пошуку інформації, оцінювання, оперування доказами та формулювання висновків;

- організація співпраці на ґрунті активної мовленнєвої діяльності, де всі учасники залучені до процесу пояснення, дискутування, висунення гіпотез, генерування ідей, спільного розв'язання завдання, прийняття рішень;

- спрямованість навчальної роботи не на констатування фактів чи чужих думок, а на формулювання власних суджень на основі застосування певних прийомів (технологій) мислення [Ноель-Цигульська 2002].

Аналіз особливостей формування критичного мислення майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби дав змогу визначити найбільш ефективні форми організації освітнього процесу, а саме такі як: проблемна

лекція, що заохочуватиме курсантів до пошуку шляхів розв'язання проблеми, лекція із заздалегідь запланованими помилками, які курсанти мають виявити й прокоментувати, лекція-візуалізація, що сприятиме сприйманню навчальної інформації завдяки унаочненню [Шумейко 2020]. На нашу думку, традиційні лекції інформаційного типу не сприяють формуванню критичного мислення, проте дають змогу опанувати базові знання, які знадобляться курсантам надалі, окрім того, під час таких лекцій викладач може демонструвати їм різні точки зору на одну проблему і пропонувати запитання для активізації їхньої діяльності.

Ефективними вважаємо також диспути, «круглі столи» і пресконференції, що сприяють розвитку пізнавальної активності, творчості, умінь висловлювати й аргументувати власні думки, аналізувати аргументи співрозмовників, а також глибокому засвоєнню навчальної інформації. У процесі таких занять викладач пропонує проблемні запитання й завдання частково-пошукового характеру, ініціює дискусію, під час якої засвоюються теоретичні знання, формуються вміння знаходити шляхи розв'язання поставленої проблеми [Шумейко 2020].

Водночас викладач у процесі планування й викладання навчальної дисципліни має подбати про організацію низки умов, що сприятимуть розвитку критичного мислення курсантів:

1. Хронометраж. Курсантам необхідно виділити досить часу для збору інформації з певного питання, її оброблення, а також вибору способу презентації своїх напрацювань.

2. Курсанти мають усвідомлювати, що від них чекають нових ідей, які можуть бути різноманітними й не обов'язково оригінальними, і висловлювати власні думки в будь-якій формі. В освітньому процесі необхідно передбачити заходи, що вимагатимуть генерації здобувачами ідей і пропозицій.

3. Спілкування. Потрібно створити умови для обміну думками, це сприятиме усвідомленню курсантами їхньої значущості і важливості внеску в розв'язання проблеми.

4. Цінування думок інших. Курсантів необхідно вчити слухати й цінувати думки інших. При цьому вони мають усвідомлювати, що для знаходження оптимального шляху розв'язання проблеми дуже важливо вислухати всі думки

зацікавлених людей, щоб мати можливість остаточно сформулювати власну думку.

5. Віра у сили курсантів, які мають знати, що їм можна висловлювати будь-які думки, мислити поза шаблоном. Викладач має створити особливу творчу атмосферу, у якій курсанти відчують, що мають право на помилку, що їхні ідеї не будуть предметом глузування.

6. Активна позиція. Курсантів треба поставити в активну позицію в межах навчальної діяльності. Це стимулюватиме їх до праці на високому рівні складності, до прагнення мислити нестандартно, критично, до створення когнітивних конфліктів як засобу для свого подальшого зростання.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, формування критичного мислення у майбутніх спеціалістів Державної кримінально-виконавчої служби передбачає сформованість у них умінь робити логічні висновки, формулювати власні

судження, приймати обґрунтовані рішення, оцінювати переваги й недоліки отриманої інформації, шукати оптимальні шляхи розв'язання поставленої проблеми.

З'ясовано, що використання технології розвитку критичного мислення в професійній підготовці майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби дає змогу значно підвищити ефективність навчальної діяльності, зокрема, курсанти краще усвідомлюють теоретичний матеріал, корисність тих чи інших теоретичних відомостей, їхній зв'язок із професійною діяльністю, окрім того, спостерігається підвищення якості засвоєння матеріалу, прояву креативності, розвиток пізнавальних здібностей.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в експериментальній перевірці ефективності технології розвитку критичного мислення в межах професійної підготовки майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби, наповненні її предметним контекстом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кластер Д. Критическое мышление. *Відкритий урок*. 2003. № 17–18. С. 9–13.
2. Нозль-Цигульская Т. О критическом мышлении. 2002. URL: <http://lib.rin.ru/doc/i/196838p.html> (дата звернення: 15.10.2021).
3. Пометун О. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 89–98.
4. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України № 2713-IV, поточна редакція від 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text> (дата звернення: 01.07.2021).
5. Стіл Дж., Мередит К., Темпл Ч. Методи сприяння розвитку критичного мислення : навчально-методичний посібник. Київ : Науково-методичний центр розвитку критичного та образного мислення «Інтелект», 1998. 76 с.
6. Халперн Д. Психология критического мышления. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 512 с.
7. Шумейко З. Є. Упровадження технології розвитку критичного мислення в професійну підготовку фахівців Державної кримінально-виконавчої служби. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2020. Вип. 1 (19). С. 347–352.
8. Bloom B. S., Krathwohl D. R. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals, by a committee of college and university examiners. Handbook I: Cognitive Domain. New York : Longmans, Green, 1956.
9. Denha N., Lilik O., Boyko T., Yudenok V. Psychological and Pedagogical Conditions and Means of Development of Professional Reflection of Teachers in the System of Methodical Work. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2021. No. 12/1. S. 67–87.

REFERENCES

1. Kluster, D. (2003). Krytycheskoe myshlenye [Critical thinking]. Vidkrytyi urok [Open Lesson], 17–18, 9–13 [in Russian].
2. Noel-Tsyhulskaya, T. (2002). O kriticheskom myshlenii [About critical thinking]. Retrieved from: <http://lib.rin.ru/doc/i/196838p.html> [in Russian].
3. Pometun, O. (2018). Krytychne myslennia yak pedahohichnyi fenomen [Critical thinking as a pedagogical phenomenon]. Ukrainyskyi pedahohichnyi zhurnal [Ukrainian Pedagogical Journal], 2, 89–98 [in Ukrainian].
4. Pro Derzhavnu kryminalno-vykonavchu sluzhbu Ukrainy: Zakon Ukrainy No. 2713-IV, potochna redaktsiia vid 01.01.2021 [On the State Penitentiary Service of Ukraine: the Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text> [in Ukrainian].
5. Stil, Dzh., Meredyt, K. & Templ, Ch. (1998). Metody sprianni rozvytku krytychnoho myslennia: navchalno-metodychnyi posibnyk [Methods to promote the development of critical thinking: a textbook]. Kyiv: Naukovo-metodychnyi tsentr rozvytku krytychnoho ta obraznogo myslennia “Intelekt” [in Ukrainian].

6. Halpern, D. (2000). *Psihologija kriticheskogo myshlenija* [The Psychology of Critical Thinking]. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
7. Shumeiko, Z. Ye. (2020). Uprovadzhenia tekhnologii rozvytku krytychnoho myslennia v profesiinu pidhotovku fakhivtsiv Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby [Introduction of technology for the development of critical thinking in the training of specialists of the State criminal and executive service]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriiia "Pedahohika i psykholohiia"*. [Bulletin of Alfred Nobel University. Series "Pedagogy and Psychology"], 1 (19), 347–352 [in Ukrainian].
8. Bloom, B. S., & Krathwohl, D. R. (1956). *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals, by a committee of college and university examiners. Handbook I: Cognitive Domain*. New York: Longmans, Green [in English].
9. Denha, N., Lilik, O., Boyko, T., & Yudenok, V. (2021). Psychological and Pedagogical Conditions and Means of Development of Professional Reflection of Teachers in the System of Methodical Work. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12/1, 67–87 [in English].

Z. YE. SHUMEIKO

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Pedagogy and Humanities,
Academy of the State Penitentiary Service,
Chernihiv, Ukraine
E-mail: zina1906@ukr.net
<http://orchid.org/0000-0003-2705-0924>*

FEATURES OF CRITICAL THINKING'S FORMATION OF FUTURE SPECIALISTS OF THE STATE CRIMINAL AND EXECUTIVE SERVICE

The author of the article identifies the features of the formation of critical thinking in future specialists of the State criminal and executive service in the process of their professional training. The author addresses the historical aspects of the application of the technology of critical thinking development, identifies the signs of the formation of critical thinking, and describes the main stages of formation of critical thinking within the training session – actualization, comprehension and reflection. It substantiates the tasks of each of these stages and indicates the methods that will be effective for the formation of critical thinking of future specialists of the State criminal and executive service. She substantiates the expediency of moving away from forms and methods of informative and reproductive nature to problem and research tasks.

The scientist identifies the features of professional training of future specialists of the State criminal and executive service in the context of the technology of critical thinking in the educational process, in particular: the use of tasks aimed at analysis, synthesis, comparison, establishment of logical connections, generalization; research activity on the basis of independent cognitive activity of cadets, their interpersonal interaction and constant cooperation; encouraging cadets to search for information, evaluate each other, use evidence and formulate conclusions; organization of cooperation on the basis of explanation, discussion, substantiation, hypotheses, generation of ideas, joint problem solving, decision making; the focus of educational activities is not on stating the facts, but on formulating one's own judgments.

The author of the article argues that in the process of introducing the technology of critical thinking in the training of future specialists of the State criminal and executive service, the teacher must remember the effective use of time, selection of optimal methods and techniques, creating conditions for free expression of cadets' own thoughts and ideas, encouraging them to take an active position within educational activities, forming an atmosphere of mutual respect and trust.

Key words: critical thinking, cadets, State criminal and executive service, professional training, technology.